DOI: https://doi.org/10.36719/2789-6919/46/45-50

İradə Bağırova
Naxçıvan Dövlət Universiteti
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
https://orcid.org/0009-0001-9326-3322
iradebagirova@yahoo.com

Kadr potensialı iqtisadi inkişafın əsasıdır

Xülasə

İqtisadi inkişafla bağlı araşdırmalarda 1980-ci illərdən sonra diqqət daha çox ölkələrin sosial, mədəni və iqtisadi xüsusiyyətlərinə yönəldilib. Bu çərçivədə təxminən son 40 ilə qədər araşdırmalarda arxa planda qalan insan kapitalı anlayışı bu gün daha çox öyrənilməyə başlanılıb. Belə ki, klassik istehsal amilləri ilə yanaşı, əmək amilinin keyfiyyət aspekti kimi qiymətləndirilən insan kapitalı da ölkələrin inkişaf siyasətlərində öz yerini tutmuşdur. Ümumilikdə şəxsiyyətin bilik, bacarıq və qabiliyyətlərinin məcmusu kimi ifadə olunan insan kapitalının iqtisadi inkişafa təsiri bu gün daha da aktuallaşıb. İqtisadi inkişaf, iqtisadi artımla yanaşı, ölkədəki struktur inkişafları da özündə ehtiva edən bir anlayışdır.

İnsan kapitalı ölkələrdə struktur dəyişikliyi və transformasiyanı həyata keçirən ən mühüm amillərdən biridir. Bu səbəbdən də insan kapitalı ölkələrdə struktur dəyişikliyi və transformasiya ilə inkişafı reallaşdıracaq ən mühüm amil kimi görülür. Bu araşdırmada bu gün davamlı iqtisadi həyatda qalmanın ən mühüm təyinedicisinə çevrilmiş insan kapitalının iqtisadi inkişafda oynadığı rol üzə çıxarılmağa çalışılacaqdır. Bu çərçivədə təhsil, səhiyyə kimi keyfiyyət elementləri ilə iqtisadi inkişafda insan kapitalının əhəmiyyətindən danışılacaqdır.

Açar sözlər: *iqtisadi inkişaf, insan kapitalı, texnoloji inkişaf, səhiyyə və təhsil, informasiya cəmiyyəti*

Irada Baghirova
Nakhchivan State University
PhD in Economics
https://orcid.org/0009-0001-9326-3322
iradebagirova@yahoo.co

Human Resources are the Key of Economıc Development

Abstract

After the 1980s mostly in studies on economic development, economical, social and cultural characteristics of countries are emphasized. Concept of human capital that staying in backround at studies have begun to be studied in last 40 years. Human capital has replaced the country's growth and developmentpolicies as a classical production factors in addition to labour, physical capital, natural resources and enterprising factors. Human capital expressed as the sum of the knowledge, skills and abilities that has individuals. Today the impact of human capital on economic development has become more important. Economic development, in addition to economic growth in the country, it is a concept involving structural developments in the country. Human capital is the most important factor that performs the structural development and tranformation in the countries. For this reason, aimed to demonstrate the relationship development and human capital in countries. Therefore, human capital is seen as the most important factor that will carry out the development with structural progress and transformation in the countries. In this studies, we will try to explain the role of human capital on economic development. In recent years human capital become most important determinant of economic development. In this context, qualitative factors such as

Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

education and health will be referred to the importance of human capital in economic development and will be discussed view of human development.

Keywords: *economic development, human capital, technological development, healthcare and education, information society*

Giriş

Klassik iqtisadi yanaşmada istehsal amilləri torpaq, əmək, kapital, təbii ehtiyatlar və sahibkarlardır. Lakin müasir informasiya əsrində klassik iqtisadi yanaşmanın əsas kimi qəbul etdiyi bu istehsal amilləri ölkələrin üzləşdiyi iqtisadi hadisələri izah etmək üçün kifayət etmir. Ona görə də bugünkü müasir iqtisadi və sosial şəraitə uyğun olaraq iqtisadi ədəbiyyatda bu istehsal amillərinin yenidən müəyyən edilməsi və şərh edilməsi zərurəti yaranmışdır.

Kapital dedikdə ilk ağıla gələn fiziki dəyərlər fabrik binaları, maşın, avadanlıq və puldur. Lakin bu gün kapital anlayışı insan kapitalı anlayışı ilə əvəzlənib. Belə ki, ən dəyərli kapital insan kapitalı olaraq müəyyən edilir. İnsan kapitalı fərdlərin iqtisadi fəaliyyətlərində daha səmərəli və faydalı olmaq üçün əldə etdikləri bilik və bacarıqların məcmusu kimi müəyyən edilir. Bu tərifin səbəbi informasiya əsrinə keçidlə iqtisadi hadisələrin də informasiya ilə izah olunmağa başlamasıdır. Həqiqətən də klassiklərin irəli sürdüyü iqtisadiyyatda gəlirlərin azalması qanununu ortadan qaldıraraq insan kapitalı vasitəsilə informasiya istehsal funksiyasına daxil edilmiş və texnologiyadan texnologiya istehsal edən informasiya iqtisadiyyatı irəliləməyə başlamışdır. 1980-ci illərdən sonra informasiya əsri başlayanda insan kapitalı iqtisadi artım və inkişafda yaratdığı daxili təsirlərə görə fiziki kapitalla yanaşı istehsal amili kimi də qəbul edilmişdir. Beləliklə, əməyin keyfiyyət ölçüsü və buna görə də ölkələrin insan kapitalı ehtiyatları və dinamikası hər zamankından daha vacib olmuşdur.

Sürətli texnoloji inkişaflar və dəyişən istehsal üsulları bir tərəfdən bəşəriyyətin rifahını artırır, digər tərəfdən isə məşğulluq imkanlarını ciddi şəkildə çətinləşdirir. Sosial ədaləti təmin etmək və insan kapitalı ehtiyatını səmərəli qiymətləndirmək üçün əhalinin çox olduğu ölkələrin iqtisadiyyatlarının bu transformasiyanı həyata keçirməsi mühüm zərurətdir. Səhiyyə və təhsil kimi ən təməl ehtiyacları ehtiva edən insan kapitalı anlayışı XX əsrlə birlikdə bu kontekstdə böyük bir sıçrayış yaşamış, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün həm strateji istehsal faktoru, həm də iqtisadi inkişafın mövzusuna çevrilmişdir.

İqtisadi inkişaf və insan resursları arasındakı asılılıq. İnkişaf konsepsiyasının tarixən yaranmasının əsasını inkişaf etməmiş ölkələrdə insanların iztirablarının azalması və bu ölkələrdə maddi rifahın yüksəlməsi təşkil edir. Ən ümumi mənada iqtisadi inkişaf bir xalqın arzu olunan şəkildə inkişaf etməsi üçün bütövlükdə milli iqtisadiyyatın təşkilidir. Bu ümumi ifadədə inkişaf bir cəmiyyətdə iqtisadi, sosial və siyasi baxımdan arzu olunan hər hansı dəyişiklik və inkişaf kimi müəyyən edilə bilər. Bundan əlavə, iqtisadi inkişaf ilk növbədə adambaşına düşən milli gəlirin artırılması kimi müəyyən edilir. Bununla belə, iqtisadi inkişaf adambaşına milli gəlirin artırılması ilə yanaşı, istehsal amillərinin kəmiyyət və səmərəliliyinin artırılması, milli gəlir və ixracda sənaye sektorunun payının artırılması kimi struktur dəyişikliklərini də əhatə edir (Han, Kaya, 2008, s.2). Ölkələrin iqtisadi, sosial və siyasi strukturları müəyyən fərqlərə malik olduğundan, iqtisadi inkişafı tək dəyişən əsasında meyarlarla izah etmək kifayət qədər çətindir. İqtisadi inkişafı tam başa düşmək üçün inkişafı həm iqtisadi, həm də sosial baxımdan bir çox dəyişənlərdə qiymətləndirmək zərurəti yaranmışdır (Tuna, Yumuşak, 2002, s.2). İnkişaf iqtisadi və sosial dəyişənlərdə inkişafın birləşməsi kimi müəyyən edildiyi üçün bu konsepsiyanın mərkəzində insan amilinin yerləşdirilməsi düzgün olardı.

Müasir informasiya cəmiyyətində iqtisadi inkişafın əsasını fərdlərin keyfiyyətlərinin inkişafını ön plana çıxaran insan inkişafı təşkil edir və iqtisadi inkişafla bağlı araşdırmalarda fərdlərin keyfiyyətlərini vurğulayan dəyişənlərdən istifadə olunur. Bu kontekstdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan İnkişafı Təşkilatı (BMTİİT) ölkələrin insan inkişafının göstəriciləri kimi doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu, orta təhsil illəri, adambaşına düşən real ÜDM kimi

dəyişənlərdən istifadə edərək ölkələrin insan inkişafı indeksini (İİİ) hesablayır (İnsan İnkişafı Hesabatı, 2010, s. 215).

Tədqiqat

Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri (DİM) Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən 2030-cu ilə qədər bütün dünyada davamlı inkişafı təşviq etmək məqsədi daşıyan hərtərəfli planı təmsil edir. Ümumilikdə 17 məqsəddən ibarət olan bu plan iqtisadi, sosial və ekoloji ölçülərdə davamlılığı dəstəkləmək və dünyada yoxsulluğu azaltmaq məqsədi daşıyır. Bu hədəflər aşağıdakılardır: yoxsulluğa son, sıfır aclıq, sağlamlıq və rifah, keyfiyyətli təhsil, gender bərabərliyi, təmiz su və kanalizasiya, sərfəli və təmiz enerji, yaxşı iş və iqtisadi inkişaf, sənaye, innovasiya və infrastruktur, bərabərsizliklərin azaldılması, davamlı şəhərlər və icmalar, məsuliyyətli istehlak və istehsal, iqlim fəaliyyəti, dəniz və okean resurslarının mühafizəsi, torpaq ekosistemlərinin mühafizəsi, meşələrin davamlı idarə edilməsi, səhralaşmanın və torpaq itkisinin qarşısının alınması, sülh, ədalət və güclü qurumlar, qlobal əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq

Davamlı iqtisadi inkişafın müəyyənediciləri. İqtisadi inkişafın öz amillərinin olması qaçılmazdır. Əsas amillər təbii ehtiyatlar, fiziki kapitalın yığılması, texnoloji inkişaf və insan resurslarıdır. Bu amillərin ədədi bolluğu özlüyündə kifayət etməsə də, onların həm də keyfiyyət fərqlərinin olması inkişafın hərəkətverici və müəyyənedici qüvvəsinə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Bir ölkənin iqtisadi, mədəni və siyasi strukturunun transformasiyasında rol oynayan ən mühüm amillər inkişaf dinamikasını təşkil edir. Bu inkişaf dinamikasının ən mühüm ölçüsü iqtisadi ölçülərdir. İqtisadi inkişafın əsas ölçüləri təbii ehtiyatlar, fiziki kapitalın yığılması, texnoloji inkişaf və əməkdir (Taban, Kar, 2005, s.9). İqtisadi inkişafın əsasını təşkil edən bu amillər inkişafa iki şəkildə təsir edir. Birincisi, inkişafı şərtləndirən amillərin kəmiyyətinin artırılması, ikincisi isə inkişafı şərtləndirən bu amillərin səmərəliliyinin artırılmasıdır. Məhsuldarlığın bu artımı təhsil səviyyəsinin artması, iş bölgüsü və daha qabaqcıl texnologiyaların inkişafı kimi səbəblərdən istehsal amillərinin keyfiyyətinin artması ilə bağlıdır (Yıldırım, Karaman, Taşdemir, 2009, s.19).

İxtisaslı insan resurslarının önəmi: ixtisaslı insan resursları öz təhsili, bacarıqları və təcrübəsi ilə iqtisadiyyata töhfə verir. Bu ehtiyatlar yeni iş yerləri yaradır, istehsalın səmərəliliyini artırır, ölkənin rifahını yüksəldir.

İqtisadi inkişaf və innovasiya: insan resursları həm də iqtisadi artımın əsas dinamikası olan innovasiyaların mənbəyidir. İnnovativ ideyalar və texnologiyalar iqtisadi inkişafı sürətləndirir, ölkənin rəqabət qabiliyyətini artırır.

İnsan resurslarının idarə edilməsi: insan resurslarının idarə edilməsi ölkənin iqtisadi inkişafına dəstək verməkdə strateji rol oynayır. İnsan resurslarının idarə edilməsi işçilərin səriştələrini artırır, onların motivasiyasını artırır və işçilərin fəaliyyətini yaxşılaşdırır**.**

Son nəticə: insan resursları potensialı ölkənin iqtisadi inkişafının əsasını təşkil edir. Bacarıqlı və istedadlı insan resursları iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin edir, innovasiyaları təşviq edir və rəqabət qabiliyyətini artırır.

Təbii sərvətlər: insan ehtiyaclarının ödənilməsinə və sosial məqsədlərin həyata keçirilməsinə imkan verən, habelə bu təşəbbüsləri asanlaşdıran bütün vasitələr resurslar adlanır. Təbii ehtiyatlar istehsal prosesinin mühüm elementlərini təşkil edir. Neft, təbii qaz, dəmir, polad və kömür kimi ehtiyatlar istehsal prosesi üçün əvəzolunmazdır. Bu kontekstdə təbii sərvətlərdən insan həyatının davamlılığı və rahatlığı üçün istifadə iqtisadi fəaliyyət kimi qəbul edilir. Bu səbəbdən cəmiyyətlərin iqtisadi inkişafı ilə malik olduqları təbii sərvətlər arasında güclü əlaqə vardır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişaf prosesi baxımından onların bu təbii sərvətlərə sahib olmaları nə qədər vacibdirsə, onların istehsal prosesində bu resursları istifadəyə yararlı hala gətirə bilmələri də bir o qədər vacibdir. İqtisadi inkişafa nail olmaq üçün böyük miqdarda təbii sərvətlərə malik olmaq kifayət deyil. Bəzi inkişaf etməmiş ölkələr təbii sərvətlərlə zəngindirlər, lakin təbii sərvətlərindən səmərəli şəkildə faydalana bilmirlər.

Fiziki kapitalın yığılması: inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün inkişaf ilk növbədə kapital yığılmasının artırılması deməkdir. Bu səbəbdən kapitalın yığılması əksər iqtisadçılar tərəfindən inkişafın əsas şərti kimi qəbul edilir. Kapital yığılması ümumiyyətlə cəmiyyətin istehsal etdiyi

dəyərlərin hamısını istehlak etməməsi, lakin onların bir hissəsini istehsalı da reallaşdıracaq kapital mallarına ayırmasıdır. Alətlər, maşınlar, nəqliyyat sistemləri və nəqliyyat vasitələri, sənaye avadanlıqları, fabriklər və avadanlıqlar kimi kapitalın tərkibində istehsalın artırılmasında böyük rol oynayan obyektlər fiziki kapitalın müxtəlif maddələridir (Han, Kaya, 2008, s. 53). Kapital toplanmasının vacibliyini dərk edən az inkişaf etmiş ölkələr istehsallarını artırmaq üçün investisiya səviyyəsini artırmaq lazım olduğunu müdafiə edirlər. Bu kontekstdə inkişaf sənayeləşmə ilə, sənayeləşmə isə kapitalın toplanması və kapital ehtiyatının artırılması ilə mümkündür (Kaynak, 2007, s. 237). Kapitalın yığılması üçün əldə edilən xalis gəlirin bir hissəsi istehlak edilməməli, qənaət edilməli və xalis investisiyalara çevrilməlidir. Yeni fabriklər, maşınlar, alətlər və avadanlıqlar ölkənin fiziki imkanlarını və kapital ehtiyatını artırır, lakin bu kapital artımı üçün ümumi investisiyalar cari kapitalın köhnəlməsi payından çox olmalıdır.

Texnoloji inkişaf: ölkələrin inkişafında əsas resurslardan biri, bəlkə də ən önəmlisi texnoloji amil kimi görülür. Texnologiya mal və ya xidmətin istehsalı üçün tələb olunan məlumat, təşkilat və texnikanın məcmusu kimi ifadə edilə bilər. (Kaya, 2004, s. 236) Texnologiyanın səviyyəsi ən geniş mənada istehsal prosesi, məhsulun özü, istehsalın və idarəetmənin təşkili, marketinq və satış sonrası xidmətlə bağlı məlumat və təcrübələrin məcmusu və ya ehtiyatı kimi müəyyən edilə bilər (Kibritçioğlu,1998, s.5). Bu ehtiyatın artması, yəni texnoloji tərəqqi iqtisadi inkişafın lokomotivi kimi görünür. Texnoloji tərəqqi fərdlərin yeni yaradıcı ideyaların qazanc formasında yaratdığı sosial qazancların bir hissəsini əldə etmək üçün yeni informasiya axtarmaq səyləri nəticəsində meydana çıxır (Cons, 2001,s. 115).

Sənayeləşmiş ölkələrdə uzunmüddətli iqtisadi artımın yarıdan çoxu məhsuldarlığı artıran və ya sənaye sahələrinin inkişafına səbəb olan texnoloji inkişaflara əsaslanır. Sənaye inkişafı isə yeni texnoloji bacarıqların davamlı şəkildə mənimsənilməsini təmin edən proses deməkdir. Texnoloji inkişafla məhsuldarlıq arasında da birbaşa əlaqə var və qabaqcıl texnologiya məhsuldarlıq deməkdir. Bu gün inkişaf etməkdə olan ölkələr inkişaf etmək üçün beynəlxalq arenada rəqabət apara bilməlidirlər. Bu rəqabətin əsas şərti ucuz və keyfiyyətli məhsul istehsal edə bilməkdir. Bu istiqamətdə inkişafa can atan ölkələr ucuz və keyfiyyətli məhsul istehsal etmək üçün istehsal texnologiyalarını yeniləməli və inkişaf etdirməlidirlər. Beynəlxalq bazarlarda gərgin rəqabətin yaşandığı bir mühitdə müvəffəqiyyət əldə etmək üçün ölkələrin strukturuna və xüsusiyyətlərinə uyğun gələn ən son texnologiyaların istifadəsi təmin edilməlidir (Kaya, 2004, s. 240).

İnsan resursları: iqtisadi inkişafın digər müəyyənedici amili insan resurslarıdır. İnsan resursları həm də iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edir. Burada inkişafın əsasını təşkil edən insan resursları dedikdə, inkişafı şərtləndirən digər resursların səmərəliliyinin insan resursları tərəfindən müəyyən edilməsi nəzərdə tutulur. Bu kontekstdə iqtisadi inkişafa təsir edən digər resursların səmərəliliyini artırmaq üçün onların da səmərəliliyi artırılmalıdır (Çoban, 2004, s. 132). İnsan resursları ümumiyyətlə əhali amilinin kəmiyyət və keyfiyyət xüsusiyyətlərinin cəmindən ibarətdir. Əhalinin kəmiyyət xüsusiyyətlərinə ilk növbədə əhalinin sayı, yaş və cins strukturu daxildir. Əhalinin təhsil və səhiyyə ilə bağlı xüsusiyyətləri əhalinin keyfiyyət xüsusiyyətlərini təşkil edir. Əhalinin bu keyfiyyət və kəmiyyət xüsusiyyətləri iqtisadi inkişafın effektivliyini də müəyyən edir (Yumuşak, 2008,s. 11). İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə əhalinin kəmiyyət aspekti kimi görünən sürətli əhali artımının sosial-iqtisadi əhəmiyyəti inkişaf iqtisadiyyatının gündəmində xüsusi yer tutmuşdur. Əhali ilə iqtisadi inkişaf arasındakı əlaqə iqtisadiyyata iki nöqteyi-nəzərdən təsir göstərir: tələb və təklif. Əhalinin təklif tərəfdən artımı əmtəə və xidmətlərin istehsalı üçün işçi qüvvəsinin artımını göstərsə də, tələb tərəfdən bazarın genişlənməsini göstərir (Han, Kaya, 2008, s. 95). Əhali artımı inkişaf etmiş və zəif inkişaf etmiş ölkələr üçün ayrıca qiymətləndirilir. İnkişaf etmiş ölkələrdə əhalinin artımı gəlir, təhsil və səhiyyə səviyyəsinin artması ilə paraleldir. İnkişaf etməmiş ölkələrdə yüksək doğum səviyyəsi, o cümlədən ölüm və epidemiya xəstəliklərin azalması əhalinin kəmiyyətcə artmasına səbəb olur, lakin bu artım gəlirlərin, təhsilin və səhiyyənin səviyyəsinin artması ilə paralel deyil. Bu vəziyyətin təbii nəticəsi olaraq, inkişaf etməmiş ölkələrdə əhalinin artımı ilə iqtisadi inkişaf arasında mənfi əlaqə mövcuddur (Taban, Kar, 2005, s. 21).

İqtisadi inkişafla bağlı çoxlu araşdırmaları olan Romerin fikrincə, bir ölkənin inkişaf sürətinə təkcə fiziki kapitalın artımı çox da təsir etmir. Bildirir ki, inkişaf tempinin artmasında əsas təsir dünya bazarına açılmaq, ixtisaslı mühəndis və alimlərin sayının artması ilə bağlıdır. İqtisadi artım modellərində insan kapitalı xüsusi rol oynayır. Məhz insan kapitalı yeni məhsulların istehsalına imkan verir, texnoloji inkişafın əsasını təşkil edir və tədqiqat və inkişaf sektorunun açarıdır. İnsan kapitalı yüksək olan ölkələr bazara böyük sürətlə yeni məhsullar çıxarır və nəticədə sürətli artıma nail olurlar. Təhsil - bilik istehsal edən, ixtira və yeniliklər yaradan, insan yaradıcılığının mənbəyini təşkil edən əsas mənbədir. İqtisadi inkişafın əsas qüvvələrini təşkil edən elm və texnologiya ilk növbədə insan beyni gücünün məhsuludur, lakin bu gücü hərəkətə gətirən adətən təhsildir (Baş, 2004, s. 25).

İnsan kapitalı və təhsil: təhsilin cəmiyyətin istehsal potensialını artırmaqla iqtisadi inkişafa töhfə verməsi Adam Smitdən başlayır (Wıgley, Akkoyunlu, 2011, s. 375). Fərdlərin öz qabiliyyət-lərini inkişaf etdirərək bilik və bacarıqlara yiyələnməsini və sosiallaşmasını təmin edən bir proses olan təhsil iqtisadi inkişafla sıx bağlıdır. İnkişaf üçün lazım olan insan gücünün yetişdirilməsi və inkişafı, fərdlərin məhsuldar olması təhsil vasitəsilə həyata keçirilir (Arabacı, 2011, s.101). Təhsil çox vaxt sözün həqiqi mənasında fərdin sosiallaşması, öz yaşıdlarına bənzəyən, cəmiyyətə faydalı bir şəxsiyyətin hazırlanması deməkdir. Təhsil səviyyəsinin yüksəlməsi ilə elmi tədqiqatlar artır, bir çox inkişaf etməmiş ölkələrdə ixtisaslı işçi qüvvəsi darboğazı aradan qaldırılır və bilik ehtiyatı artır. Nəticədə texnoloji inkişaflar sürətlənir, sosial-mədəni mühitin maneə törədən elementləri qırılır və bu istiqamətdə iqtisadi inkişaf sürətlənir (Çolak, 2010, s. 115). Digər tərəfdən, təhsilin məhsuldarlığa təsiri nəsillər boyu davam edir. Təhsilli ana və atalar daha sağlam və savadlı övladlar yetişdirir və nəticədə onların övladları həyatları boyu iqtisadi cəhətdən daha məhsuldar olurlar. Bu savadlı insan kapitalı həm birbaşa, həm də dolayı yolla məhsuldarlığı artırmaqla iqtisadi inkişafa töhfə verir (Baş, 1997, s.137).

Təhsil yoxsulluqla mübarizədə və gəlir bölgüsünün bərabərləşdirilməsində ən fundamental amillərdən biridir. Təbii ki, təhsil vasitəsilə bacarıqlarını artıran şəxslərin daha yüksək maaşlı işlə təmin olunması mümkün olacaq. Bu çərçivədə təhsil- aztəminatlı qruplarda yoxsulluğun nəsildən-nəslə ötürülməsinin qarşısını alacaq əsas vasitələrdən biridir. Təhsil, xüsusilə qadınların iş gücündə iştirakını artırmaqla ölkələrin öz insan resursları potensialından səmərəli istifadə etmələrini təmin edir (Sayğılı, Cihan, 2006,s. 23). Elmi tədqiqatlar müəyyən etmişdir ki, təhsilin səviyyəsi ilə inkişaf elementləri, yəni iqtisadi inkişaf, siyasi və sosial inkişaf arasında xətti əlaqə mövcuddur. Bu xüsusiyyətləri ilə təhsil təkcə fərdin deyil, həm də cəmiyyətə fayda gətirir və ictimai rifahın xərclərini azaldır (Taş, Yenilmez, 2008, s.161). Danılmaz faktdır ki, təhsil insan kapitalının formalaşmasına töhfə verir. Bu səbəbdən insan kapitalı ilə bağlı bir çox tədqiqatlarda təhsil yeganə elementdir. Cəmiyyətin təhsil səviyyəsinin təhlilində istifadə olunan meyarlar savadlılıq səviyyəsi, məktəbdə oxuma səviyyəsi, milli gəlirdən təhsil və təlimə ayrılan pay, müəssisələrdəki müəllim, şagird və texniki işçilərin sayı kimi sıralana bilər.

İnsan kapitalı və sağlamlıq: Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) məlumatına görə, sağlamlıq fərdin fiziki və əqli cəhətdən optimal nöqtədə olmasıdır. Sağlam olmaq təkcə xəstəlik və xəstəliyin olmaması deyil, həm də əqli, zəka, əqli və mənəvi cəhətdən sağlam olmaqdır. Digər tərəfdən, sağlamlıq insanın mədəni, dini və ya sosial vəziyyətinə görə dəyişə bilər. Sağlamlıq da fərdlərin təhsil və iqtisadi vəziyyətinə görə dəyişir. Buna görə də sağlamlıq həm subyektiv, həm də obyektiv olaraq nəzərdən keçirilə bilər. Subyektiv sağlamlıq insanların özünü sağlam hiss etdiyi vəziyyətdir. Bir ölkənin iqtisadi inkişafında təhsilə qoyulan investisiyaların rolu səhiyyə sektoruna qoyulan investisiyaların rolu qədər böyükdür. Buna görə də təhsil və səhiyyənin bir-birini tamamladığını və fiziki kapitala və təhsilə edilən oxşar investisiyaların iqtisadi inkişaf baxımından səhiyyəyə də edilməsi lazım olduğunu ortaya qoyur (Taban, Kar, 2004, s. 290). Ümumi səhiyyə xərclərinin cəmiyyətə əksi olan adambaşına düşən həkimlərin sayı, çarpayıların sayı, dərman istehlakı, səhiyyə xidmətlərinin keyfiyyəti və onların əlçatanlığı kimi əsas sağlamlıq göstəriciləri və uşaq ölümü, ümumi ölüm əmsalı və orta ömür uzunluğu cəmiyyətin inkişaf səviyyəsini göstərən amillərdir.

Nəticə

İnsan inkişafı sağlamlıq, təhsil və gəlir ölçüləri əsasında hazırlanır. Bu gün inkişaf etməkdə olan ölkələrin əsas məqsədləri iqtisadi inkişaf, sosial və siyasi aspektlər baxımından öz inkişafına tez bir zamanda nail olmaq, inkişaf etmiş ölkələr sırasında öz yerini tutmaq, vətəndaşlarının həyatını yüksək həyat səviyyəsində saxlamağa çalışmaqdır. Bu baxımdan iqtisadi inkişafın göstəricisi kimi ilk növbədə adambaşına düşən ÜDM götürülür və bu meyar ölkələr arasında ilkin inkişaf göstəricisi hesab olunur. Lakin bugünkü informasiya əsrində inkişaf göstəricisinin yalnız iqtisadi rakursdan qiymətləndirilməsində çatışmazlıq ön plana çıxdığından, informasiya istehsalçısı olan fərdlə bağlı göstəricilərdə dinamiklik ölkələrin inkişaf meyarları sırasındadır. Qeyd etdiyimiz bu məsələləri növbəti tədqiqatımıza cəlb edəcəyik.

Ədəbiyyat

1. Arabacı, İ.B. (2011). Eürkiye'de ve oecd ülkelerinde eğitim harcamaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 35, s.100- 112.
2. Baş, K. (2004). Türkiye'de zorunlu eğitim süresinin arttırılmasının sağlayacağı kazançlar. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 59, Sayı: 3, s. 21-42.
3. Baş, K. (1997). Eğitim, kalkınma, gelir ve doğurganlık ilişkileri: Mersin örneği. *Mersin Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Sayı: 4, ss. 135-152.
4. Çolak, M. (2010). Eğitim ve beşeri sermayenin kalkınma üzerine etkisi. *Kamu-İş Dergisi,* Cilt: 11, Sayı: 3, s. 109-125.
5. Çoban, O. (2004). Beşeri sermayenin iktisadi büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 30, s. 131-142.
6. Han, E., Kaya, A.A. (2008). *Kalkınma ekonomisi: teori ve politika*. Nobel Kitap Dağıtım.
7. Jones, C.I. (2001). *İktisadi büyümeye giriş.*
8. Karakayalı, H., Dilber, İ. (2010). *Kuramlarda büyüme ve kalkınma.* Emek Matbaacılık Yayıncılık.
9. Karataş, M., Çankaya, E. (2010). İktisadi kalkınma sürecinde beşeri sermayeye ilişkin bir inceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.*
10. Kaya, A.A. (2004). *Uygun teknoloji seçimi ve kalkınma.*
11. Kaynak, M. (2007). *Kalkınma iktisadı.*
12. Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* Cilt No: 53, Sayı No: 1-4, s.207-230.
13. Saygılı, Ş., Cihan, C. (2006). *Eğitim ve sürdürülebilir büyüme: Türkiye deneyimi riskler ve fırsatlar.* Tüsiad Büyüme Stratejileri Dizisi No: 7, Yayın No: Tüsiad-T/2006-06-420.
14. Taban, S., Kar, M. (2005). *İktisadi gelişmenin temel dinamikleri ve kaynakları.*

Daxil oldu: 23.03.2025
Qəbul edildi: 24.06.2025